

ORYANTALİZM VE OKSİDENTALİZM ARASINDA
AHMET MİTHAT EFENDİ*

Firdevs ESKİN**

Öz

Batı dünyasının Doğuya ve İslâm'a karşı zihniyetini şekillendiren ve diğer sosyal bilimlerin de söylemine tesir eden oryantalizm çalışmaları, XIX. yüzyılda gelişimini tamamlamış ve sistemli bir disiplin haline almıştır. Oryantalizm ve sömürgecilğin resmî olarak ittifak ettiği bu dönemde işgal faaliyetlerine paralel olarak İslâm Dini ve tarihi hakkında elde edilen bilgiler de Müslümanlara karşı yürütülen çok yönlü faaliyetlerde kullanılmıştır. İslam Dinine ve Tarihine yönelik oryantalistlerce dile getirilen ithamlara bu dinin müntesiplerince çeşitli reaksiyonlar gösterilmiştir. Osmanlı matbuatında oryantalist ithamlara karşı kaleme alınan mesaisi yürüten aydınlardan biri de Ahmet Mithat Efendi'dir. Yazar, İslâm medeniyetinin buhranlı dönemine ve bu medeniyetin son büyük atılımı niteliğinde olan Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne tanıklık etmiştir. Bir kriz döneminde tarihin ve toplumun sorumluluğunu yüklenmeye çalışan yazar, pek çok konuda sarf etmiş olduğu fikrî ve edebî mesai sonucu zengin bir literatür oluşturmuştur. Birçok türde eser kaleme alan yazar, bilhassa son yıllarında, oryantalistler kongresinde edindiği izlenimlerin de üzerinde bıraktığı tesir sonucu İslâm tarihine dair meseleleri konu edinmiş ve bu minvalde eserler kaleme almıştır. Bu çalışmada oryantalistlerin İslâm dini, İslam tarihi ve İslam Peygamberi'ne yönelik iddiaları karşısında Ahmet Mithat Efendi'nin tutumu ve onun oksidental kimliği ele alınacaktır. Bu doğrultuda öncelikle oryantalizmin tarihi arka planına ve İslam dinini hedef alan yaklaşımlarına kısaca değinilecektir.

Anahtar kelimeler: Oryantalizm, Oksidentalizm, Ahmet Mithat Efendi, İslam tarihi

AHMET MITHAT EFENDI BETWEEN ORIENTALISM AND OCCIDENTALISM

Abstract

Oriental studies, which shaped the mentality of the western world towards the East and Islam, and influenced the discourse of other social sciences, has completed its development and become a systematic discipline in the 19th century. In this period of official alliance between Orientalism and colonialism, in parallel with the occupation activities, information obtained about Islam and its history was also used in the multifaceted activities against Muslims. Various reactions have been shown to the accusations expressed by Orientalists towards Islam and its history. Ahmet Mithat Efendi was one of the intellectuals who responded the orientalist accusations in the Ottoman press. The author witnessed the crisis period of Islamic civilization and the collapse of the Ottoman Empire, the last major breakthrough of this civilization. The author, who tried to take the responsibility of history and the society in a crisis period, created a rich literature as a fruit result of the intellectual and literary efforts that he had made on many issues. The writer, who produced many kinds of works, concentrated his work on Islamic history in the last years of his life, partly due to the influence of the impressions he got from the orientalist congress he attended. In this study, the attitude of Ahmet Mithat Efendi and his Occidental identity will be dealt with in the face of the Orientalists' claims towards Islam, its history, and its Prophet. In this respect, it will be briefly referred to the background of Orientalism history and its approaches to Islam.

Keywords: Orientalism, Occidentalism, Ahmet Mithat Efendi, Islamic History.

1. Ana Hatlarıyla Oryantalizmin Tarihî Arka Planı

Bir terim olarak oryantalizm genel anlamıyla Doğu toplumlarının kültür ve medeniyetine ait tüm unsurları sistemli bir biçimde inceleyen ve onları Batı-merkezli bir

* Bu makale, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda 2016 yılında Prof. Dr. Adnan Demircan danışmanlığında tamamlanan "Batıdan İslâma yönelik yapılan tenkitler karşısında Ahmet Mithat Efendi'nin Müdafaaları" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doktora adayı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı.

tahayyülle yeniden kurgulayan bir disiplindir. Oryentalist ise bu sahada çalışmalar yapan bilim adamları için kullanılan tanımdır. Oryantalizm teriminin günümüzde olumlu anlam içermemesi¹ elde ettiği bilgi yığını üzerinden oluşturduğu söylem nedeniyledir. Bu bilim dalına yöneltilen eleştiriler İktidarın hizmetinde politik bir söylem oluşu ve Batı'nın Doğu üzerindeki sömürgeci politikasının ideolojik yönünü temsil edişi sebebiyledir.

İslâm dininin, Avrupa Hristiyan dünyası için “sorun”² teşkil etmesi bu çalışmaların temel çıkış noktası olmuştur. İslâm'ın hızla yayılışıyla birlikte Hristiyanlık için “tehdit”³ oluşturması üzerine endişe ve merak ile İslâm ve Müslümanlar hakkında bilgi toplanmaya başlanmıştır. Oryantalizmin başlangıcı olarak genellikle Haçlı seferleri kabul edilir. Haçlı seferleri Hristiyan Batı ile Müslüman Doğu'nun ilk defa gerçek bir ilişkiye girmelerine olanak sağlamıştır. Aynı zamanda Haçlı seferleri sırasında papa tarafından yapılan kışkırtma, düşmanlık duygusuyla beraber “imge” de üretmiştir.⁴ Katolik kilisesinin ürettiği bu hayali imge Batı'da yüzyıllarca sürece Doğu algısının da temelini teşkil eder.

Haçlı seferleriyle istenen neticenin alınamayışı Kilise'yi farklı arayışlara yönelmek zorunda bırakacaktır. Kılıç yoluyla sağlanamayan başarı bu din hakkında elde edilecek bilgi doğrultusunda yeni yöntemlerle mücadele etme imkânı sunacaktır. Müslümanlara İslâm'ın sapkın bir din olduğu, Hz. Muhammed'in yalancı olduğunu ispatlama gayreti, bu dinin ve Arap dilinin iyi öğrenilmesini zaruri kılmaktadır. Bu düşünce üzerine harekete geçen Katolik Kilisesi Roger Bacon'un Hristiyan dünyasının haritasını genişletmek için öne sürdüğü Müslümanların dillerinin öğrenilmesi talebini⁵ geri çevirmemiş ve bu faaliyetleri başlatmıştır. Arap dilinin iyi öğrenilmesi gayreti, aynı zamanda bu lisanın o gün itibariyle beşeri bilimler ve tıp ilminin beşiği olarak görülmesi sebebiyle de önem arz etmiştir. Böylelikle uzun yıllar sürece tercüme faaliyetleri başlatılmıştır. 1312 yılında Viyana Konsili'nin kararlarının oryantalizmin başlangıcı olarak esas alınmasına karşın,⁶ X. yüzyılda Batı kiliselerine bağlı ruhbanların Endülüs medreselerinde eğitim alarak Kur'an-ı Kerim ve bazı Arapça kitaplarını kendi dillerine

¹ Yücel Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, İstanbul, 2010, s.1.

² Albert Hourani, *Batı Düşüncesinde İslâm*, Çev. Celal A. Kanat, İstanbul, 1996, s. 25.

³ Thierry Hentsch, *Hayali Doğu*, Çev. Aysel Bora, İstanbul, 1996 s.100.

⁴ Hentsch, *Hayali Doğu*, s. 53.

⁵ Mahmud Hamdi Zakzuk, *Oryantalizm veya Medeniyetler Hesaplaşmasının Arka Plânı*, Çev. Abdullaziz Hatip, İzmir, 1993, s.17.

⁶ Edward Said, *Oryantalizm*, Çev. Nezh Uzel, İstanbul, 1998, s. 79.

tercüme etmesiyle bu faaliyetlerin başladığı da bir diğer görüştür.⁷ Böylelikle uzun yıllar sürecek tercüme faaliyetleri başlatılmıştır. XVIII. yüzyıla kadar devam eden tercüme faaliyetlerinin yanı sıra nadir yazma eserlerin de Oryantalistler tarafından kendi ülkelerine çeşitli yollarla taşınmasıyla Avrupa’da kıymetli bir külliyyatın oluşması sağlanmıştır.

Avrupa’nın bir kısmında uygulanan, ticaret gemilerine beraberinde yazma eser getirme zorunluluğu da bu külliyyatın oluşmasını sağlayan yollardan biriydi. 1613’te kurulan Arabiyat araştırmaları sahasında önemli bir merkez haline gelen Leiden Üniversitesi’nin⁸ Arapça kürsüsünün sahibi Erpenius birçok kıymetli eserin yanı sıra Taberi Tarihi’nin Osmanlı Türkçesi nüshasına sahipti.⁹ Napolyon’un Mısır’ı işgali sırasında da şarktan birçok yazma eser taşınmıştır.

Oryantalizmin en önemli misyonu Avrupa tasarımı ve öteki oluşturma mekanizması olarak vazife icra etmesi olmuştur. B. Lewis’in ifadesiyle “Avrupa, Avrupa’yı tasarlamış ve yaratmıştır.”¹⁰ Bu tasarım ve yaratmanın gerçekleştirilmesi esnasında belirlenen unsurları Beyaz Irk, Hristiyanlık, Roma ve Eski Yunan oluştururken Doğu ve İslâm, “öteki” olarak yerini almıştır. Avrupa fikrinin oluşmasında kaynaklık eden oryantalist yaklaşım, “ötekinin” yoksunlukları üzerine yaptığı vurgu ile kendi eşsizliğinin altını çizmiştir. Batı’nın Doğu ve İslâm hakkında süreklilik ve tutarlılık gösteren olumsuz tavrı istisnaları olsa da oryantalist çalışmaların bütününe yansır. Avrupa’nın geçirdiği evrim süreçlerine göre yer yer farklılık arz etse de bu söylemin bütününde tekdüzelik göze çarpar. Batı ve Doğu ayrımının veya farkının Batıyı üstün bir konumda ele alan söylemi Doğu hakkında olumsuz, kolektif bilinç oluşturmasıyla Doğu üzerinde uygulanan hegemonik politikaya da dayanak oluşturur.¹¹ Avrupa kimliğinin oluşmasında İslâm dininin ortaya çıkışı ve hızla yayılmasının yanı sıra tarihî bir gerçeklik olan “Osmanlı” unsuru da aynı oranda etkiye sahiptir.¹² Franco Cardini, Avrupa kavramı ve Avrupalılık kimliğinin oluşmasında İslâm’ın rolü kadar Osmanlı’nın da önemini vurgular.

⁷ Mustafa es- Sıbâi, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, Çev. Doç. Dr. Mücteba Uğur, İstanbul, Beyan Yayınları, 1993, s. 34.

⁸ İsmail Hakkı Kadı, “Hollanda’da Şarkiyat Araştırmaları” *Doğu Batı*, 2002, Sa, 20, s. 94.

⁹ Yücel Bulut, “Oryantalizm”, *DİA*, C. XXXIII. s. 428.

¹⁰ Bernard Lewis, *Islam and the West*, New York ve Oxford, 1993. s. 3.

¹¹ Yüksel Kanar, *Batı’nın Doğu’su* (Avrupa Barbarlığının Küreselleşmesi), İstanbul, 2006, s.121.

¹² Oliver Kontny, “Üçgenin Tabanını Yok Sayan Pythagoras: Oryantalizm ve Ataerkillik Üzerine” *Doğu Batı*, 2003, sy. 20, s.123.

“Birkaç tarihçi Muhammed’i (paradoksal bir biçimde) Avrupa’nın “kurucu babası” olarak gördüyse de benzer bir rol Fatih Sultan Mehmed’e ve Avrupa Kıtası’nı kendini korumak ve uyumlu bir biçimde hareket etmenin yollarını ve araçlarını bulmak zorunluluğuyla karşı karşıya bırakarak onu daha güçlü bir benlik duygusu ve daha güçlü bir “ötekilik” duygusu geliştirmeye teşvik etmiş olan Kanuni Sultan Süleyman’a da atfedilebilirdi.”¹³

Öteki olarak belirlenen İslâm ve bu çerçevede Osmanlı Devleti uzun yıllar oryantalist metinlerin merkezinde yer almıştır. Osmanlı padişahlarının despot, zalim hükümdarlar olarak tanımlanması ve haremdeki kadınların cinsellik ve şehvet simgesi olarak sunulması Batıdaki Doğu-İslâm algısını şekillendiren unsurlardır.

Kısaca çizmeye çalıştığımız tarihi arka planla Doğu dilleri ve kültürlerine ait unsurların incelenmesi olarak ifade edilen bir bilim dalının hedefinde neden hep İslâm dininin yer aldığına anlaşılmamasını sağlamaya çalıştık. Burada üzerinde durmaya çalışacağımız kısım oryantalizmin bu son evresi ve Osmanlı Devleti üzerine etkisi olacaktır. Yukarıda da ifade edildiği üzere bu dönem oryantalist çalışmaların akademik bir disiplin olarak kurumsallaşması ile birlikte sömürge faaliyetleri yürüten iktidarların hizmetinde olduğu dönemdir. Osmanlı Devleti ise yapılan çalışmaların hizmet ettiği iktidar güçlerinin hedefinde parçalanıp yıkılma sürecindedir. Coğrafi olarak dağılmanın yanında, misyoner faaliyetleri ve oryantalist ithamların da tahrifata yol açtığı bir ortam hâkimdir.

XVI. yüzyılda oryantalist metinlerde rasyonalizmin etkisiyle İslâm’a karşı nispeten sergilenen ılımlı tavır, Avrupa’nın Doğu’ya yönelik emperyalist tutumu eşliğinde oryantalist söyleme daha da hırçın ve aşağılayıcı bir üslup kazandırmıştır. Bu dönemde oryantalistler gelişen diğer sosyal bilimlerin oluşturduğu bilgi yığınlarından da istifade ederek sağladıkları verileriyle sömürge faaliyetleri için hem olanak hem dayanak oluşturacak bir dili hâkim kılmışlardır. Oryantalizm ve sömürgeciliğin resmi olarak ittifak ettiği bu dönemde işgal faaliyetlerine paralel olarak İslâm tarihi hakkındaki bilgiler Müslümanların zayıflatılmasına yönelik kullanılmıştır. İslâm dinine ve Hz. Peygamber’e karşı çeşitli ithamlar da farklı argümanlar eşliğinde devam ettirilmiştir.

¹³ Franco Cardini, *Avrupa ve İslâm*, Çev. Gürol Koca, İstanbul, 2004, s. 5.

2. Oryantalist Söylemde İslâm ve Hz. Muhammed

Oryantalistlerin hedefinde Budizm veya yerel dinlerden ziyade İslâm'ın ve İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in yer aldığı görülür. Bunun nedeni İslâm'ın tek tanrılı bir din oluşu ve Hristiyanlıkla yakın bağlara sahip olmasıdır. Ayrıca ortaya çıktığı dönemde Hristiyanlığın hâkim olduğu coğrafyalarda hızla yayılması, dikkati üzerinde toplamıştır. İslâm dini kendini Hristiyanlığın devamı olarak gören ve Hz. İsa'nın peygamberliğini kabul eden öğretiye sahiptir. İslâm'ın Hristiyanlıkla çelişmeyen bilgiler sunması orijinalliğinin sorgulanmasına ve reddiyeler kaleme alınmasına yol açmıştır. Müslümanlarla uzun yıllar bir arada yaşayan İspanyollar ve Sicilyalılar'ın ürettikleri reddiyelerde ortak nokta Hz. Muhammed'in yalancı bir peygamber olduğu; sihirbaz ve ikiyüzlü olduğudur. İlk defa Aziz John tarafından dile getirilen bu iddialar Ortaçağ boyunca dillendirilmiş, Aydınlanma dönemine kadar hakim olmuştur.¹⁴

İslâm dininin bilimsel bir temelde incelenmesi fikri Cluny Manastırından Muhterem Peter tarafından sağlanmış; oluşturulan bir komisyonla ilk defa bu dönemde Kur'ân'ın Latinceye çevirisi yapılmıştır.¹⁵ Uzun yıllar İslâm hakkında başvuru kaynağı olan bu çeviri, İslâm araştırmaları için de ilk ciddi çalışmayı oluşturur. Aydınlanma çağında yapılan araştırmalarla İslâm'a ilişkin bilgilenmenin artmasına, Avrupa düşüncesinin Müslüman filozoflar üzerinden Yunan felsefesine açılmasına ve ayrıca yaşanan tüm diğer etkileşimlere rağmen Batı'nın İslâm'a karşı tutumunda bir değişiklik hasıl olmamıştır.¹⁶

Oryantalist söylemdeki indirgemeci yaklaşımın İslâm dini ve Peygamberi Hz. Muhammed konusunda da sergilendiği açıktır. Akademik nitelik kazandığı XIX. yüzyılda da diğer sosyal bilimlerin verilerinden de istifade ederek İslâm'a ve Hz. Peygamber'e karşı saldırgan söylemini devam ettirmiştir. İstisnaları bulunmakla beraber ekseriyetle başlangıcı XI. yüzyılda üretilen hurafelere dayanan söylenceler farklı bir boyut kazandırılarak devam ettirilir. Hz. Muhammed'i deccal, sahtekâr, habis, yalancı, sapkın bir sihirbaz olarak karalayan efsanevi söylem, bilimsel oryantalizmle beraber onun peygamberliğini reddeden temayülünü farklı argümanlarla sürdürür. Kimi oryantalistler onun vahiy geldiği esnadaki durumunu sara hastalığıyla açıklarken

¹⁴ İbrahim Kalın, "Batı'da İslâm Algısının Tarihine Giriş", *Divan*, İstanbul, 2003, sy.15, s.1.

¹⁵ Zakzuk, *Oryantalizm veya Medeniyetler Hesaplaşmasının Arka Plânı*, s.14.

¹⁶ Alim Arlı, *Oryantalizm Oksidentalizm ve Şerif Mardin*, İstanbul, 2004, s.19.

kimileri bunun halüsinasyon olduğundan söz eder. Hz. Muhammed hakkında yazılan eserlerde onun gerçekleştirdiği evlilikleri ve askerî faaliyetleri de polemik unsuruna dönüştürülen konular arasında yer alır.¹⁷

İslâm'ın orijinal olmadığı, Yahudilik ve Hristiyanlık üzerine inşa edilen bir din olduğu, Kur'ân'ın ise Hz. Muhammed tarafından kaleme alındığı ve İslâm'ın kılıç yoluyla yayıldığı vb. iddialar oryantalizmin tarihi boyunca dillendirilmiştir. İslâm'ın Hz. Muhammed tarafından oluşturulan eklektik bir din olduğu iddiası oryantalizmin ispatlamak için en çok mesai harcadığı husus olmuştur. William Montgomery Watt, İslâm'ı, Yahudi ve Hristiyan geleneğinin Arap yarımadasındaki mevcut kültürel tesiriyle oluşturulmuş bir Yahudi mezhebi olarak görür.¹⁸ Bir diğer oryantalist Richard Bell ise Hz. Muhammed'in Kitab-ı Mukaddes'e başvurarak Kur'ân'ı yazdığını, kıssalar konusunda ise Tevrat'tan istifade ettiğini belirtir.¹⁹ Muir'in *The Life Of Muhammad from Original Sources* adlı eseri İngilizcede orijinal kaynaklardan yararlanılarak yazılmış Hz. Peygamber'in hayatına yönelik ilk eser olmasının yanında oluşturduğu paradigma ile erken dönem bilimsel oryantalizme emsal teşkil etmiştir. Muir mezkûr eserinde Kur'an'ın Hz. Muhammed tarafından oluşturulduğunu öne sürer. Muir'in bu çalışmada ortaya koyduğu fikirler oryantalist söylemde Kur'an ve Hz. Muhammed hakkında ön yargılı söylemi temellendiren ifadelerle sahiptir. Muir Hz. Muhammed'in epilepsi hastası olduğu iddiasını dillendirerek vahyin aslında bir sanrı olduğu inancını aşılama çalışmıştır.²⁰

3. Oryantalistlerin ve Misyonerlerin İddiaları Karşısında Ahmet Mithat Efendi

Ahmet Mithat, yaşadığı dönemde içinde yer aldığı toplumda oryantalizme karşı duyarlı olan yazarlardan biridir. Misyoner ve oryantalistlere karşı reddiye ve müdafaa tarzı eserler kaleme almasının yanında edebî eserlerinde de örtük biçimde bu ithamlara karşı tavır sergilemiştir. Necmettin Turinay'ın ifadesiyle “‘Şarkiyatçı’ların yaptığı yayınlara ve misyonerlik faaliyetlerine karşı erken uyanmış bir Osmanlı şuuru” olarak

¹⁷ İbrahim Sarıçam, Mehmet Özdemir, Seyfettin Erşahin, *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*, Ankara, Nobel Yayınları, 2011, s. 311.

¹⁸ Bilal Gökçür, “Batı İslâm Araştırmalarına Göre Kur'an'ın oluşumunda Hz. Peygamberin Rolü Meselesi”, *VI. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler)*, 21 Nisan 2003, Isparta, 2006. s. 98.

¹⁹ Richard Bell, *Introduction to the Qur'an*, Edinburgh University Press, Edinburgh 1953, s.172.

²⁰ Sir William Muir, *The Life of Mohammad*, Ed.T.H. Weir, 5.bs. Edinburgh: John Grant, 1923. s. 6.

belirmiştir.²¹ Ahmet Mithat her fırsatta Avrupalıların İslâm'a karşı olan tutumunun siyasi olduğunun altını çizer. Avrupalının diğer dinlere duyduğu saygı ve hoşgörünün hatta temayülün İslâm'a karşı sergilenmediğini belirtir. Ona göre bu tavrın asıl nedeni Katolik kilisesinin, menfaatleri gereği İslâm'ı Avrupa'da farklı göstermesidir. Zira yukarıda da değindiğimiz tarihî süreç içerisinde İslâm ve Doğu hakkında yüzyıllar süren bilimsel nitelikte araştırmalar yapılmış olmasına karşın Kilise'nin geliştirdiği argümanların örtük biçimde devam ettirilmesi bu dinin muhtevasıyla ilgili değildir. Bu yaklaşım tamamen siyasi bir tavrın neticesidir. Ahmet Mithat'a göre Batılı Hristiyan dünyasının İslâm'a karşı olan tutumları Hristiyanlığı tek hakikat olarak görmeleri sebebiyledir. Oysa Müslümanlar için "hakikat" denilen şey Levh-i Mahfûz'dan aktarılmış başlangıçsız ve evrensel hükümlerdir. Dolayısıyla İslâm öncesinin inkârı söz konusu değildir. Bu yüzden Müslümanlar bu hakikatleri tahrifata girişmezler.²²

"Avrupa hakîmleri 'Din' denildiği zaman, gözlerinin önüne Hristiyanlık'tan başka bir şey getirmedikleri için, Hristiyanlık'ın içermediği bir çok hakikatleri, bir çok hükmü 'Dinî hikmet' ifadesinden başka unvanlar altına yerleştirmek istiyorlar."²³ diyen yazar, Ehl-i İslâm'ın ise Hristiyanlığa bakışının din tarafından belirlenen esaslar gereği onların tutumundan farklılık arz ettiğini belirtir. Yazar, Hristiyanlara karşı mukabelenin İslâm esaslarınca belirlendiğini, bu doğrultuda ehl-i kitab sayıldıkları için onların mabedlerine taarruz ve yasaklama yapılamayacağını ve ayrıca onların ırzlarını ve mallarını dahi korumakla mükellef olduklarını belirtir.²⁴ Hristiyan ve Yahudilerin Müslümanlar tarafından Mecusi ve diğer dinlere mensup olanlar gibi algılanmadıklarına ve onların kadınlarıyla evlenme haklarının olduğunu ifade eder. Misyonerlerin en fazla husumetinin İslâm dinine olduğunu belirten yazar, Osmanlı coğrafyasındaki misyoner faaliyetlerine ve bunların iddialarına karşın *Müdafaa* adlı üç ciltlik bir eseri kaleme almıştır.

Yazar, Ehl-i İslâm'ı Nasraniyet'e davet edenlere karşı kaleme aldığını belirttiği bu eserde susmanın acziyet olarak algılanacağını ve yazdıklarının saldırı değil müdafaa olduğunu vurgular. Ahmet Mithat, Osmanlı devletinin tanıdığı haklar çerçevesinde

²¹ Necmettin Turinay, "Mehmet Akif'ten Ahmet Mithat'a Sırât-ı Müstakim Arka Planı", *Vefatının 100. Yılında Ahmet Mithat Efendi Armağanı*, Yay. Haz. Mustafa Miyasoğlu, İstanbul, Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, 2012, s.120.

²² Ahmet Mithat Efendi, *Felsefe Metinleri*, Yay. Haz. Erdoğan Erbay-Ali Utku, Erzurum, Babil Yayınları, 2002, s. 141.

²³ Ahmet Mithat, *Felsefe Metinleri*, s. 186.

²⁴ Ahmet Mithat Efendi, *Müdafaa*, İstanbul, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, 1300, C.I, s. 3.

Hristiyanların güvence altında olduğunu bu çerçevede misyonerlik faaliyetlerine dahi göz yumulduğunu belirtir ve İslâm aleyhine “artık bir taarruz derecesine varmış” olan bu faaliyetlere dikkati çekmek için böyle bir eser yazmaya mecbur kaldığını belirtir.²⁵ Yazar, Hristiyanlığın Chateaubriand gibi maharetli isimler sayesinde parlak gösterildiğini ifade eder ve İslâm’ın böylesi kalemlerden mahrum oluşuna hayıflanır.

Ahmet Mithat *Müdafaa* eserine Hristiyanlığın ortaya çıktığı zaman diliminde Filistin coğrafyasının siyasi ve ilmi durumunu irdeleyerek başlar. Hristiyanlığın dayandığı zeminin ne denli kırılğan olduğunu ortaya koyan yazar, Kilise yayınlarının Hristiyanlık tarihine dair anlatılarının gerçeği yansıtmadığını savunur. Tarihî gerçeklerin bilinmesiyle Hristiyanlığın kelim gücüyle yayıldığı iddialarının da boşa çıkacağını savunur. Hz. İsa’nın yaşamı ve havarilerle ilgili anlatılanların çelişkilerine geniş yer veren yazar, İncillerin Hz. İsa’dan nakledilen sözler olmadığını ve bunların Hz. İsa’dan sonra kaleme alındığını iddia eder. Bu çerçevede Hristiyanlığın tezatlarına dikkat çeker. Ahmet Mithat Efendi’nin bu eseri döneminde kaleme alınan en esaslı müdafaa olarak kabul edilir.²⁶ Yazıldığı dönemde büyük yankı uyandıran *Müdafaa*’ya İstanbul’da faaliyet gösteren The Bible House isimli misyoner teşkilatının başkanı Dwight tarafından reddiye yazılır. Yazar, karşılaştığı tepkinin kendisinin eserde kullandığı kaynakların Hristiyanların kendi neşriyatı olmalarına bağlar.

Ahmet Mithat Dwight’ın Hristiyanlığın hak din olduğunu iddia eden bu reddiye eserine karşılık *Müdafaa*’nın II. cildi olan *Müdafaa’ya Mukabele Mukabeleye Müdafaa* adlı eseri kaleme alır. Bu eserde Dwight’ın iddialarına başlıklar altında cevap verir. Serinin sonuncusu olan üçüncü cilt ise *Hristiyanlığın Dünü, Bugünü ve Yarını* adıyla yayımlanır. Bu eser ise Fransız yazar Chateaubriand’a karşı reddiye olarak yazılmıştır.

4. Ahmet Mithat'a Göre Batılıların Müslüman Doğuya Bakışı

Ahmet Mithat, yanlış bilinen Batı konusunda gösterdiği hassasiyet kadar batılıların Osmanlı ve İslâm hakkındaki yanlış kanaatlerine de yer verir. Bu kanaatin oluşmasının müsebbibi olarak gördüğü Katolik kilisesinin argümanlarının benzer nedenlerle oryantalizm eliyle sürdürüldüğünü savunur. Batı’nın Osmanlı’yı tanıma ve tanıtmaya kanalı olan seyahatnamelerin, içeriklerinde yer alan asılsız bilgilerle, batı

²⁵ Ahmet Mithat, *Müdafaa*, I, s. 3.

²⁶ Mehmet Aydın, *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiiyeler ve Tartışma Konuları*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 87.

kamuoyunda Türkler'e ve Müslümanlar'a yönelik olumsuz kanaat yerleştirdiği görüşündedir.

Ahmet Mithat Efendi'nin *Paris'te Bir Türk* adlı romanı oryantalizme dair temaların en fazla işlendiği anlatılardan biridir. Yazar, bu eserde Avrupalıların Osmanlı ülkesine karşı taşıdıkları yanlış kanaatin kritiğini yaparak bunun nedenleri üzerinde durur. Paris'e bir temsilci olarak giden roman kahramanı Nasuh üzerinden Batı'nın Doğu hakkındaki kanaatlerini ve bunu belirleyen unsurları hesaba çeker. 1876 yılında kaleme alınan bu roman yazarın henüz Paris'i görmediği dönemde yazılmıştır. Nasuh'a Paris'e seyahati esnasında gemide Fransız, Rus, İngiliz, Türk ve Avusturyalı yolcular refakat eder. Farklı etnik unsurların Osmanlıya/İslâm'a bakışının konu edildiği romanda Doğu-Batı medeniyetine birçok yönden vâkıf ideal Türk-Osmanlı karakterinin yanında Batıyı yüzeysel algılayan zıt bir karakter de mevcuttur. Zekâ isimli bu karakter Nasuh'un aksine ahlaki zayıflığı ve eğitimsizliği ile öne çıkar. Farklı gizil kodlar da barındıran bu romanın kahramanı iki yaşında annesini kaybeden; İslâmî ilimlere ve İslâm edebiyatına vakıf bir babanın yetiştirdiği Nasuh'tur. Ahmet Mithat'ın ideal kahramanı bu şekilde Batılılara Müslüman Osmanlı'nın tanıtımını yapacaktır.

Nasuh oryantalistlerin çalışmalarının kritiğini yapar. Romanda Paris seyahati esnasında tanıştığı İngiliz Mister James, oryantalist tablolar yapan bir ressamdır. İstanbul seyahati sonrası yaptığı resimleri Nasuh'a gösterir. Çizdiği sarı mest pabuçlu, Rumeli poturu bir pantolonlu, başında bir zeybek külahı ile garip bir Türk'ün fotoğrafına Nasuh Efendi kahkaha ile karşılık verir. Nasuh, romandaki batılı karakter olan Cartrisse'ye bunun gerçeği yansıtmadığını anlatır. Doğu'yu yanlış yansıtan unsurlara yer verilir ve bunun müsebbibi olarak seyahatnameler gösterilir. Bu seyyahların İstanbul'da belli bir otelde kalarak yansıttıkları bu bilgilerin gerçeği yansıtmadığı belirtilir. Roman kahramanlarından Cartrisse – “İşte bizim Avrupalıların Türkiye'yi lâyıkıyla tanıyamamaları bu zevzek muharrirlerin bu gibi hezeyannamelerin seyyiesidir.”²⁷ diyerek seyyahları suçlar.

Felatun Bey ve Rakım Efendi romanında ise İngiliz bir aileyi misafir eden Rakım, onlara Osmanlı aile ve ev yaşamını tüm detaylarıyla anlatır. Evde bulunan Canan'ı cariye olarak tanıtan Rakım İngiliz ailenin cariye algısını da altüst eder. İngiliz ailenin Rakım'a yönelttiği sorular ve merak ettiği unsurlar oryantalist literatürün

²⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Paris'te Bir Türk*, Haz. Erol Ülgen, Ankara, 2000, s.28.

Müslüman Doğu hakkında oluşturduğu kanaati içeren sorulardan oluşur. Bu diyaloglar kanalıyla mevcut algının yanlışlığını aktaran yazar, Osmanlı'da uygulanmakta olan cariyeliğin Batılı muhayyiledeki kölelikten farkını bu vesileyle ortaya koyar. Rakım'ın cariyesi olan Canan Batılı misafirlerin en çok dikkatini çeken unsurdur. Canan Rakım'ın cariyesidir ancak odalığı değildir. İçinde bulunduğu şartlar ise batılı ailenin kızlarını imrendirecek derecede iyidir. Zira Fransızca bilen, piyano dersleri alan bir cariyedir. Müslüman kadınların eve kapatıldığı iddialarına karşın yazar, Canan gibi bir cariyenin dahi istediği gibi gezip dolaşabildiğini anlatır.²⁸ Ahmet Mithat cariyeye sistemini savunan bir yaklaşım içerisinde değildir. Onun gayreti bu noktada cariyeliğin batılı muhayyilede mevcut olan esaret imgesi ile bağdaşmadığını izaha yöneliktir. Zira Müslüman toplumlarda uygulanan cariyelik kadına yuva ve çocuk sahibi olma imkânı sağlamaktadır.

5. Oryantalistlerin Hz. Muhammed'in Nübüvvetine Dair İddialarına Karşı Yaklaşımı

Ahmet Mithat Batı Hristiyan dünyasının Hz. Muhammed algısının yanlışlığına dikkat çeker. Batının peygamber algısının İslâm'ın öngördüğünden farklı olduğunu vurgulayan yazar, Hz. Muhammed'e yönelik iddiaların temelinde bu farklı algının yattığını ifade eder.

Ahmet Mithat Efendi Draper'in *Niza-ı İlm ü Din* adlı eserini Osmanlıcaya çevirmiştir. Esere kendi tenkitlerini de ekleyen yazar, kitabın Hz. Peygamber ile ilgili bölümünün çevirisinde Draper'in iddialarına cevap verir. Draper eserinde miladi 581 yılında Ebu Talib ve yeğeni on iki yaşındaki Muhammed'in Mekke şehrinden Busra'ya geldiğini, burada Nestûri manastırında misafir edildiklerini yazar. Bu esnada orada bulunan papazlar bu çocuğun Kâbe muhafızının yeğeni olduğunu öğrenirler. Rahip Bahira zekâsına hayran kaldığı Muhammed'i putataparlıktan caydırmak ve Nestûriliğe dahil etmek için çaba harcar.²⁹ Draper rahip Bahira'nın Muhammed'i eğittiğini iddia eder. Orada bulunan diğer rahiplerin ise Muhammed'e Aristo felsefesini öğrettiklerini savunur ve Muhammed'in bütün hayatını bu bilgileri yaymakla geçirdiğini söyler. Daha sonra da bu manastırı ve papazları ziyaret ettiğini öne sürer. Ayrıca Hatice'nin Hristiyan

²⁸ Ahmet Mithat Efendi, *Felâtuñ Beyle Rakım Efendi*, Haz. Kazım Yetiş Necat Birinci-M.Fatih Andı, Ankara, s.149.

²⁹ Ahmet Mithat Efendi, *Niza-ı İlm u Din*, İstanbul, 1313.C.I., s. 339.

olan yeğeni Varaka'nın ona tesiriyle Hristiyan rahiplerin çölde uzlete çekilmeleri gibi Hira mağarasında ibadet etmek için uzlete çekildiğini ifade eder.³⁰ Draper'in bu iddaları da oryantalist söylemde sıkça karşılaşılan ithamlarla benzerlik göstermektedir. Zira o da vahyin bir sanrı veya hastalık hâli olduğunu iddia etmiş, Hz. Peygamberin sahip olduğu öğretilerin Hristiyanlıktan alınma olduğunu yinelemiştir.

Ahmet Mithat Draper'in bu iddialarının saçma olduğunu belirtir ve ekler: 12 yaşında olan Muhammed'i Bahira neden seçsin? Yazar, yanında amcası olmak suretiyle yaptığı bu seyahatte ve söz konusu bir yemek yiyecek kadar olan süre dâhilinde bu eğitimi gerçekleştirdiklerini iddia etmenin imkânsız olduğunu ifade eder. İkinci görüşmelerinin ise ticaret kervanında alışveriş gayesiyle olduğunu, yine böyle bir müddet içerisinde Hristiyanlığın hikmetlerinin öğretilmesinin mümkün olmadığını vurgular.³¹ Hz. Muhammed'in Aristo'dan etkilendiğine dair de hiçbir belirtinin olmadığını ifade eden Ahmet Mithat, İslâm dünyasının Aristo felsefesiyle tanışıklığının Abbasi halifeleri döneminde olduğunu ifade eder. Yazar, bütün bu iddiaların nübüvvetin inkârına yönelik çabalar olduğunu belirtir. Vahyin gerçekliğini sorgulayan bu iddialara karşın Hz. Muhammed'de Draper'in idda ettiği bu hallerin vâki olmadığını izaha çalışır. Draper'in zayıf bir beden ve zihin durumundan ileri geldiğini iddia ettiği sayıklama halini bir argüman olarak kullanması karşısında Ahmet Mithat, bu gibi durumlarda gösterilen sayıklamaların genellikle mantıklı veya doğru ya da birbiriyle bağlantılı bir izâhat ortaya koyduğuna şahit olunmamış iken Hz. Muhammed'in sergilemiş olduğu hallerin ne kadar da üstün insanî vasıflarla örtüştüğünün semâvî ve tarihî kitapların kaydı ile tespit edilmiş olduğunu ifade eder.³² Zira söz konusu hallere sahip olan hastaların sözlerinde tutarlılık yoktur. Oysa Hz. Peygamber gayet güleryüzlü, nazik bir insan olup, yaratılmışların en olgunudur. Peygamberlik döneminde öfkelenmediği pek nadirdir ve kızgınlık hallerinde dahi insaf ve merhameti elden bırakmadığı siyer kitaplarında ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.³³

Ahmet Mithat bu konuya hasrettiği *Beşair-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye* adlı eserinde de ilgili konuları ele alır ve Hz. Muhammed hakkında öne sürülen bu ithamların tarihi gerçeklerle çeliştiğini ortaya koyar.³⁴

³⁰ Ahmet Mithat, *Niza-ı İlm u Din*, I, s. 352.

³¹ Ahmet Mithat, *Niza-ı İlm u Din*, I, s. 347-348.

³² Ahmet Mithat, *Niza-ı İlm u Din*, I, s. 373-375.

³³ Ahmet Mithat, *Niza-ı İlm u Din*, I, s. 376.

³⁴ Ahmet Mithat, *Niza-ı İlm u Din*, I, s. 346.

6. *Beşair-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye* Adlı Eserinde Hz. Muhammed'in Nübüvvetine Yönelik Yaklaşımı

Ahmet Mithat'ın yazar olarak yetişmesinde katkı ve desteğinin olduğu Fatma Aliye hanım, *Nisvân-ı İslâm* adlı eserinde Hz. Muhammed'in İncillerde müjdelendiğinden söz eder. Eserin neşrinden sonra konuyla ilgili olarak kendisine ve Ahmet Mithat'a, Katolik ilahiyatçısı olan bir dostu tarafından bu konuda çeşitli sualler tevdi edilir. Bu minvalde sürüp giden konuşmalar Ahmet Mithat'ı *Beşair-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye* adlı eserini yazmaya teşvik eder.³⁵ Eserin temel iddiası Hz. Muhammed'in nübüvvetinin Tevrat ve İncil'de de yer aldığıdır. Eserin "Medhal-i Muhâvere" adlı bölümünde eski ve yeni kaynaklardan iktibaslar ile Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedid'in muhtevasının tahrif edildiği belirtilmiş, akabinde bunun delilleri ve sebepleri üzerinde durulmuştur.³⁶ Müslümanların delil olarak kullandıkları ayetlerin Tevrat ve İncil'den silindiğini iddia eden Ahmet Mithat, tarih kitaplarının da Hz. İsa hakkında tutarlı bilgi içermediğini savunur. Zira tarih kitaplarında var olan bilgiler de İncillerden aktarılmıştır.³⁷ Yazar, o dönemde Roma Devleti'nin oldukça güçlü ve medeni bir devlet olduğunu, özellikle Mısır ve Filistin bölgelerinin önemli edip ve âlimler barındırdığını, bu müelliflerin eserlerinin mevcut olduğunu da ekler. Bu dönemde kaleme alınmış eserlerde Roma'nın müverrihlerinin eserlerinde İncillerde aktarılan gelişmelerin yer almadığını belirtir. Bu eserler arasında sadece müverrih Joseph'in tarihinde Hz. İsa'ya atıfın yer aldığını, bunun dahi sonradan eklendiğinin ispat edilmiş olduğunu ifade eder.³⁸

Yazar, Kur'an'ın tertibinin sıhhatinin tarihî bir vakıa olduğunu savunur. Hz. Peygamber döneminde tertibinin yapılıp yazıya aktarıldığını, hafızlar tarafından da ezberlenmiş olduğunu, akabinde Hz. Ebubekir'den itibaren hassasiyetle toplatıldığını, diğer halifelerin de aynı titizliği gösterdiğini dile getirir.³⁹ Kamuoyunu tatmin eden bir biçimde derlenen bu nüshanın ileride yapılan istinsahlarda esas alındığını belirten yazar, o zaman vücuda getirilen ciltlerin bazılarının halen "İslâm'da mahfuz" olduğunu belirterek Kur'an'ın sıhhatinin tarihî bir gerçeklik olduğunu belirtir. Ahmet Mithat

³⁵ Ahmet Mithat Efendi, *Beşair-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye*, İstanbul, 1312, s. 26.

³⁶ Orhan Okay, "Beşair-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye", *DİA*, İstanbul, 1992, c.V, s. 549.

³⁷ Ahmet Mithat, *Beşair-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye* s. 67.

³⁸ Ahmet Mithat, *Beşair-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye* s. 69.

³⁹ Ahmet Mithat, *Beşair-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye* s. 85.

Tevrat'ta ve İncil'de var olduğunu iddia ettiği örneklerin mevcut olduğunun İmam Kurtubi, Abdullah et-Tercüman, Fahreddin er-Râzi ve Ali Kuşçu gibi İslâm alimlerince de ifade edildiğini belirtir.⁴⁰

7. İslâm'ın Yayılma Sürecine Dair Oryantalist Tezlere Karşı Görüşleri

Ahmet Mithat Efendi, Batılı Hristiyan dünyasının İslâm Tarihine dair gerçekçi olmayan ithamlarını kendi "kirli" geçmişlerinin yansıtılması olarak görür. Hristiyanlığın tarihinin yeteri kadar bilinmemesinin kendilerine bu imkânı verdiğini savunan yazar, *Müdafaa* adlı eserinin büyük bölümünü Hristiyanlık tarihine ayırır.⁴¹ Batı Hristiyan dünyası İslâm hakkında yayınladıkları risalelerde, kendi dinlerinin doğuş ve yayılış tarihlerinin Müslümanlar tarafından bilinmemesinden cesaretle bu denli cüretkâr yalanlar söyleyebilmektedirler. Onun deyimiyle tarihlerinde kendilerini rezil eden ne kadar kusurları varsa bu kusurların hepsini İslâm'a nispet etmektedirler. İslâm'ın kılıçla yayıldığı iddiasının tarihi hakikatlerle çeliştiğini ifade eden yazar, dinî hakikatlerin ve tarihî geçmişin bilinmesiyle Müslümanların bu ithamlar karşısında güçlü duracağını ve zihinlerinin boş yere meşgul olmayacağını ifade eder.⁴²

Yazar, İslâm'ın kılıçla yayıldığı iddiasına karşın İslâm tarihinin en güçlü olduğu Hz. Ömer Dönemi'ni örnek gösterir ve sorar: "Ömer Faruk döneminde fethettiğimiz Kudüs'ün küllerini havaya savurmaktan bizleri kim men edebilirdi?"⁴³ Hz. Ömer'in Hristiyanların hak ve hürriyetlerini teminat altına aldığı ahitnamenin hala mahfuz olduğunu söyleyen Ahmet Mithat, bunun korkuyla verilmediğinin ortada olduğunu belirtir. Her iki din adına dökülen kanlar kıyaslandığında İslâm'ı yaymak adına dökülen kanın asla bir kusur veya ayıp vesilesi olamayacağını ifade eder. Her iki din için de kan dökülmüş olmasına karşın, Müslümanların uygulama ve tavırlarına bakıldığında onlar asla Hristiyanlar gibi çirkin şekilde kan dökücü olarak nitelenemeyecektir. Bununla beraber, Hz. Peygamber hiçbir zaman İslâmiyet'in kılıçla yayılmasına izin vermemiştir.⁴⁴ Şayet söz konusu iddiaların gerçekliği olsaydı İslâm'ın dâhil olduğu yerlerde Hristiyan olan bir kişinin bile kalmaması gerekirdi. Ancak bu böyle olmamış

⁴⁰ Ahmet Mithat, *Beşair-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye* 370-374.

⁴¹ Ahmet Mithat Efendi, *Müdafaa*, İstanbul, 1300, I, s. 105.

⁴² Ahmet Mithat, *Müdafaa*, I, s. 7-8.

⁴³ Ahmet Mithat, *Müdafaa*, I, s. 107.

⁴⁴ Ahmet Mithat Efendi, *İstibşâr*, İstanbul, 1310, s. 34-35.

ve bütün semavi dinler İslâm beldelerinde şer’i hukuk gereğince koruma altında tutulmuştur.⁴⁵

Hiz. Muhammed’e iman eden ilk Müslümanların fedakarlıklarından bahseden yazar, bu uğurda ölümü göze alan insanların varlığının mevcut durumlarının anlaşılmasını sağlayacağını ifade eder. Bu dönemde güçsüz olan, kendini korumaktan dahi aciz olan bir topluluğun canı pahasına Hiz. Peygamber’e iman ettiğini vurgular. Bütün bunların bu dinin kılıç kuvvetiyle yayılmadığını açık delilleri olduğunu savunur.⁴⁶ İslâm âlimlerinin Hristiyanların kitaplarının tahrif edildiğine dair iddialarının nezaket içerdiğinden bahseden Ahmet Mithat’a göre Hristiyanların hala kendi kitaplarının tahrif olduğuna dair İslâm âlimlerinin ortaya attığı iddiayı reddetmeye çalışmaları şaşkıncıdır. Zira asıl söylenmesi gereken Hristiyanların kitaplarının olmadığı, mevcut kitaplarının hepsinin sonradan devşirilmiş olduğu ve hepsinin bir değerini tekzip ettiğidir.⁴⁷

Mezhepsel ayrılıkların Hristiyanlığın başlangıç döneminde ortaya çıktığına değinen yazar bu dönemdeki ihtilafların ilerleyen yıllarda büyük ayrılıklara sebebiyet verdiğini dile getirir. Bunun esas nedeninin ise Hiz. İsa’nın hiçbir sözünün kaydedilmemesidir. Hiz. İsa, geride Hiz. Muhammed gibi ümmetine bir kitap bırakmamıştır.⁴⁸ Hristiyanlığın senedat-ı esasiyesi olan kaynakların birtakım kimseler tarafından kaleme alınmış eserler olduklarını belirten yazar, dolayısıyla bu külliyyatın mantık ve hikmetten yoksun, metafizik aleme ait evhamlar barındıran eserler olarak oluştuğunu belirtir.⁴⁹ Bu tahribat nedeniyle ortaya çıkan ihtilaflar neticesinde oluk oluk kanlar akıtıldığını belirten yazar, bu durumun yaşanmasının başlangıcı olarak Konstantin Dönemi’ne işaret eder. Hristiyanların ilk dönemlerde mağdur oldukları yönündeki anlatıların gerçeği yansıtmadığına değinen Ahmet Mithat, bu dönemde yaşananların büyük kısmının kendileri tarafından çıkarılan bozgunculuk neticesinde yaşandığına örneklerle yer verir. Kilise tarihçilerinin, ilk üç asır içerisinde Hristiyanlığı bu kadar mazlum ve mağdur göstermelerinin sebebi, “Bu öyle bir dindir ki kılıç kuvvetiyle değil; ilâhî mucizeler ve sözün gücüyle ikame edilmiştir.”⁵⁰ iddiasını geçerli

⁴⁵ Ahmet Mithat, *İstibşâr*, s. 39-40.

⁴⁶ Ahmet Mithat, *Beşair-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye*, s. 643-644.

⁴⁷ Ahmet Mithat, *Müdafaa*, I, s. 212.

⁴⁸ Ahmet Mithat, *Müdafaa*, I, s. 304.

⁴⁹ Ahmet Mithat, *Müdafaa*, I, s. 304-305.

⁵⁰ Ahmet Mithat, *Müdafaa*, I, s. 278-279.

kılmaya matuftur diyen yazara göre Hristiyanlık kılıca sarılmadığı müddetçe güçlenme ve yayılma fırsatı bulamamıştır. Hristiyanlığın güçlenmesini sağlayan kişi ise imparator Konstantindir.⁵¹ Hristiyanlığın güçlenişinin Konstantin zamanında olduğunu iddia eden yazar, Konstantin'in kılıcının hala kınına girmediğini ve hala bu kılıçlardan mazlum kanları akmakta iken Batılı Hristiyan dünyanın barışçıl bir imaj çizmeye çalıştığını söyler.⁵² Konstantin döneminde Hristiyanlığın ruhaniyetten cismaniyete dönüştüğünü anlatan yazar, Hz. İsa'nın ulûhiyeti, kiliselerde yapılan ibadetler, Roma papalığının diğer kiliselere üstünlüğü, papanın diğer insanlarda bulunan kusurlardan münezze olması gibi konuların çıkış noktasının bu dönem olduğuna dikkati çeker. Konstantin'in yakalandığı hastalıktan kurtulmasına vesile olduğuna inandığı Papa Sylvester'e ve O'ndan sonraki papalara Roma, İtalya ve Batı'daki bazı eyaletleri bağışladığını belirtir. Konstantin'in bağışlarının bununla da sınırlı olmadığını söyleyen yazar yüksekliği 1.60 cm olan ve altından imal edilmiş haç ve gümüşten imal edilen tuğralar yanında sermaye, ev ve araziler bağışladığını belirtir. O tarihte bir imparatorluk servetine eşdeğer olan bu birikimi elde eden Kilise'nin Hristiyanlığı dünyevileştirdiğini bu bağışların hangi mezhebe ait olacağı tartışmalarının ise aralarındaki mevcut tartışmaları fiili bir savaşa dönüştürdüğünü ifade eder.⁵³ Bu sebeple Katoliklik adıyla ortaya çıkan Roma papaları, kendi kurdukları mezhebin diğerlerine üstünlüğünü ortaya koymaya çabalamışlardır. Bu süreçte Katolik kilisesi papaları kendi üstünlüklerini ispat için sayısız yalan uydurmuş ve zulüm uygulamışlardır.⁵⁴ Papalık makamının ordusunun mevcudiyetinden bahseden müellif dünyevi hiçbir sevdası olmadığını iddia eden Papalık makamının ordusunun olmasının manidar olduğunu ifade eder. İslâm'ın da ordusunun mevcudiyetine ve cihadın farziyetine dikkat çeken yazar, ancak Hristiyanlığın papalık makamının cellatlara, hapishanelere ve ordulara sahipken dünyevilik iddialarının olmadığını ve uhrevi bir din olduklarını iddia etmelerinin tahammül edilemez olduğunu savunur.⁵⁵

Ahmet Mithat, bu açıklamalardan sonra konuyu tekrar İslâm'a yönelik iddialara getirir. İslâm'ın en güzel çağında Hz. Ömer'in Kudüs'ü aldığı zaman elinde imkân olduğu halde Hristiyanları imha etmediğine değinir. Hz. Ömer'in emannamesi hiçbir

⁵¹ Doğu Roma İmparatorluğunun kurucusu olarak kabul edilir. Döneminde Hristiyanlara serbestlik tanınmış ve imparatorluğun pagan inanç sistemini Hristiyanlık dinine döndürmüştür. Bu sebeple kilise tarafından azizlik mertebesine erişirilmiştir.

⁵² Ahmet Mithat, *Müdafaa*, I., s. 272.

⁵³ Ahmet Mithat, *Müdafaa*, I., s. 310.

⁵⁴ Ahmet Mithat, *Müdafaa*, I, s. 311.

⁵⁵ Ahmet Mithat, *Müdafaa*, I, s. 389.390.

şeyle kıyas edilmez niteliktedir. Zira kiliselerin gelir ve giderlerine varıncaya kadar tüm varlıkları teminat altına alınmıştır.⁵⁶ Üstelik bu emanname haleflerince korunmuş ve tatbik edilmiştir.

8. Ahmet Mithat'ın Oksidentalîst Kimliği

Ahmet Mithat'ın en önemli misyonlarından biri Batı'nın Osmanlı toplumuna tanıtılmasıdır. Kendisini kültür elçisi olarak gören yazar, bu tanıtımı yaparken Osmanlı'nın kendi iç dinamiklerinin göz ardı edilmemesi adına sürekli mukayeselerle okuyucunun zihnini diri kılmayı amaçlamıştır. Yazara göre Avrupa'nın tüm yönleriyle doğru bilinmesi gerekir. "Hüsniyyâtını öğrenmeliyiz ki ahz ve taklit edebilelim. Kubhiyyatını öğrenmeliyiz ki ret ve tevakkî mümkün olsun."⁵⁷ diyen yazar Avrupa hakkında bilgi edinmenin gereğini vurgular. Bu ifadesi onun Batıyı tanıtmaya noktasındaki çabasının maksadını da izah eder. Zira o bir yandan Batının tanıtımını yaparken bir yandan da tenkidini gerek açık gerek örtük biçimde yapmayı ihmal etmemiştir.

Stokholm'de düzenlenen Oryantalîstler Kongresi'nde, Osmanlı'yı temsil eden Ahmet Mithat, buradaki ve daha sonra katıldığı Paris'teki "Dünya Sergisi" ve diğer Avrupa başkentlerini kapsayan seyahatlerinin izlenimlerini *Avrupa'da Bir Cevelan* isimli eserinde okuyucuyla paylaşır. Birçok sıfatı haiz olan yazarın kariyerinde yeni bir sayfanın açılmasını sağlayan bu seyahat aynı zamanda onun seyahatname tarzında da bir eser kaleme almasına imkân verir. Yazar, bu eserinde, kendisinden 'müstağrip' olarak söz eder. Bilindiği kadarıyla böyle bir unvanı tercih eden ilk Osmanlı münevveridir o.

Oksidentalîzm'in ortaya çıkışını sağlayan unsurların oryantalîzmden farkını göz önüne almak ikisi arasındaki söylem farklarının anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Avrupa'nın egemen olma kaygısıyla ürettiği oryantalîst söylem oksidentalîzm için söz konusu değildir. Oksidentalîzm, oryantalîzm gibi zamanla "epistemolojik hakimiyet" sürecinden farklı olarak sömürgeci oryantalîst bakışa muhalif bir duruş ve tepki olarak

⁵⁶ Ahmet Mithat, *Müdafaa*, I, s. 454.

⁵⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Mesaili Muğlaka*, Haz. Ali Şükrü Çoruk-M. Fatih Andı- Kazım Yetiş, Ankara, 2003, s.6.

ortaya çıkmıştır.⁵⁸ Oryantalizmde söyleme hakim olan üstünlükçü yaklaşım öne çıkarken oksidentalizmin söylemi savunmacı yönüyle öne çıkmaktadır.

Diğer taraftan Ahmet Mithat'ın temsil ettiği Osmanlı Devleti'nin mevcut durumu Avrupa'ya bakış açısını belirleyen bir diğer unsurdur. Bu eserde Ahmet Mithat'ın seyahat boyunca sergilediği vakur tavrı kalemine de yansımıştır. Carter V. Findley onun oksidentalist görüşlerinin “incelikli ve içgörülü”⁵⁹ olduğunu ifade eder. Avrupa'nın doğru bilinmesi hassasiyetini gözeten yazar bu eserde aktardığı bilgilerin oluşturacağı kanaatin de bilincindedir. Zira o dönemde Osmanlı toplumunun Avrupa hakkındaki malumatı fihrist derecesinde bile değildir.⁶⁰ Bütün bunlardan bağımsız olarak yazarın şahsına münhasır güçlü tetkikçi yaklaşımı ve sürekli mukayese bilinci burada da devrededir.

Ahmet Mithat'ın tecrübe ettiği, tanık olduğu birçok hususu yazıya aktarma isteği bu eserde de öne çıkan bir unsurdur. Yaşadığı birçok olayı detaylarıyla aktarması o dönemin kültür ve günlük yaşamı adına ışık tutacak bir içeriğe sahiptir. Avrupa kentleri, kurumlarının mevcut yapısı, ekonomik sistemleri ve günlük yaşamına dair birçok detayın yer aldığı bu eser, yazarın seyahati esnasındaki gözlemlerini içermektedir. Eserde yazarın gözlemci sıfatını korumaya çalışan nesnel tavrı dikkat çekicidir. Bu tutumu onu oryantalistlerin Doğu'ya olan genel yaklaşımlarından ayırmaktadır. Gördüklerini tüm detaylarıyla aktardığı bu eserde Avrupa'nın sahip olduğu ilim, teknik, eğitim anlayışı, ahlâk anlayışı, mimari, sokak düzeni gibi birçok unsuru gözlemleri çerçevesinde okuyucuya aktarır. Yazar, içinde bulunduğu toplumun Batı algısının sıhhatli bir biçim içermediğinin farkındadır. Avrupa'ya karşı ölçsüz beğeni ve yerginin zararlı olacağı kanaatindedir.⁶¹

Eserinde tarafsızlığa riayet ettiği gözlenmekte olan yazar, çeşitli hususlarda Avrupa'ya olan hayranlığını gizleyemez. Avrupa şehirleri arasında seyahat ve konaklama imkânlarının kolaylığını uzun uzun över. Ayrıca şehirlerin yapıları, düzeni ve sahip oldukları unsurlar, yani müze, hastane, okul gibi kurumların düzeninden etkilenir. Planlı bir şekilde kurulmuş olan şehirlerin düzeninden, onların mimari ve teknik düzeylerinden etkilendiğini ancak bu şehirlerin halka sunduğu refahı göz önüne

⁵⁸ Murak Ak, “Ahmet Mithat Efendi'nin Batı'yı Tanıma Çabasına Bir Bakış”, *Marife*, C. 6, Sa, 3, 2007, s. 253-254.

⁵⁹ Carter V. Findley, *Ahmet Mithat Efendi Avrupa'da*, Çev. Ayşe Anadol, İstanbul, 1999, s.7.

⁶⁰ Ak, “Ahmet Mithat Efendi'nin Batı'yı Tanıma Çabasına Bir Bakış” s. 254.

⁶¹ Ahmet Mithat Efendi, *Avrupada Bir Cevelan*, İstanbul, 1307, s.1004.

alınca İstanbulluların daha şanslı olduklarını ifade eder. Buna dayanak olarak İstanbul'da kirada yaşayan insanların yaklaşık yüzde ona tekabül ettiğini buna mukabil Paris'te ancak sekiz yüz kişiden birinin ev sahibi olduğunu söyler.

Yazarın gözlemlerinin yoğunlaştığı alanlar Avrupa'nın yakaladığı teknik ilerlemenin boyutudur. "Avrupaca beni gerçekten meftun ve mütehayyir eyleyen şey terakkiyat-ı maddiyeden ibaret olup bunun asıl hayran olmaya şâyân olan ciheti makinelerden ibarettir."⁶² Ahmet Mithat, hayranlığını gizleyemediği bu makinalar hakkında yer yer tafsilatlı bilgiler vermeyi de ihmal etmez. Osmanlı Devletini temsilen katıldığı kongrede vezaret rütbesinin bir kıdem altında olan "bâlâ" rütbesine sahip olması ona bu seyahatte geniş olanaklar sağlamıştır. 71 gün süren bu yolculuğunda İstanbul'dan gemi yoluyla Marsilya'ya ardından trenle Kopenhag'a ve son olarak Stockholm'e gider. Kongrenin ardından Berlin, Paris ve Viyana ziyaretlerini gerçekleştirir.

Ahmet Mithat, Kongre sürecinde tanıştığı Rus delege olan Madam Gülnar⁶³ ile Batılılaşma ekseninde sohbetler gerçekleştirir ve Rus Batılılaşması ile Osmanlı Batılılaşmasını karşılaştırır. Rusların da Batılılaşma sürecinde mesafe kat ettiklerini ancak milli kimliklerini koruduklarını ifade eden yazar, bunu Osmanlı toplumu için emsal gösterir. Madam Gülnar ile sohbetlerinin başat unsurları Müslüman kadının kimliği ve tesettür meselesidir. Ahmet Mithat'ın kongre boyunca sergilediği ılımlı yaklaşım Paris sergisinde yer alan Kahire sokağı için geçerli olmamıştır. Eski Kahire'nin canlandırıldığı bu sokak Mısır'dan getirilen özgün süslemelerle oluşturulmuş ve turistlerin eşeklere binip gezdirildiği, kahvehanelerde dansözlerin oynatıldığı bir tarzda hazırlanmıştır. Avrupalının ötekileştirici tavrının sergilendiği bir proje olan bu sergide Avrupa dışındaki bölgelerin ilkelliğine dikkat çekildiği anlaşılmaktadır. Fransız sömürgesi olan bu bölgelerin resmediliş şekli oryantizmin misyonunun da önemli bir yansıması niteliğindedir.

Ahmet Mithat'ın en çok hassasiyet gösterdiği konulardan biri Müslüman kadının yaşamına ve toplumdaki konumuna yönelik Batılı ithamlardır. Katıldığı Oryantalistler

⁶² Ahmet Mithat, *Avrupada Bir Cevelan*, s. 657.

⁶³ Gerçek ismi Madam Olga de Lebedef olan Rus delege Ahmet Mithat'tan gerçek adının kullanılmamasını ister. Yazar onun bu talebini yerine getirir ve ilgili anlatılarında madam Gülnar olarak yer verir. Kazan bölgesinden olan madam, iyi derecede Türkçe bilmesiyle ve Türk kültürüne vukufiyeti sebebiyle yazarın dikkatini çeker. Ahmet Mithat'tan çeşitli Rus eserlerini Osmanlıcaya çevirme konusunda yardım talep eden Madam Gülnar'ın seyahat sonrası da Ahmet Mithat'la görüşmeye devam ettiği anlaşılır. Ahmet Mithat Efendi, *Avrupada Bir Cevelan*, s.173.

kongresinde de bu konu yazarın gündemindedir. Kongrede yaptığı konuşmanın metninde bu konuya geniş yer verir. Yazar, iffet timsali olarak gördüğü Müslüman kadınının Avrupalı muhayyilede erotizmi çağrıştıran bir unsur olarak yer etmesinden büyük üzüntü duyar. Paris sergisinde yer alan kadın dansözlerin hallerine içerler. Doğulu kadının bu tarz bir giyim şeklinin olmadığını ifade eden yazar sergide oynatılan dansözlere karşı tepkisini şu ifadelerle aktarır:

"Bu karıların hemen kâffesi kendilerine birer Müslüman ismi takınmışlar ise de hiç birisinin İslâm'dan olmadığı mertebe-i tahakkuktur. En çoğu Tunus ve Mısır'ın Yahudi karılarından ve birazı Mısır'ın Kıptiyelerindendir. Bu karıların türlü evzâ' ve harekâtla vücûdlarını bi't- tahrîk raks etmeleri bizim buralarca dahi müstahsenâttan addolunacak şeyler olmayıp hatta Tunus'ta ve Mısır'da bile raksın bu türüsünü görmek bunlara mahsus olan bazı hücre yerlere gitmeye vâbeste olduğu ve bu temâşânın bir nevi sefahat sayıldığı malumdur."⁶⁴

Avrupa'da, Müslüman toplumların kadınlarına yüklenen sembollerden rahatsızlığını ifade eden yazar, harem kadınının şehvetli bir odalık olarak sunulmasına tepki göstermiştir. Osmanlı kadınlarının Batılı ressamlar tarafından kurgulanan tasvirinin gerçeği yansıtmadığını belirten Ahmet Mithat kongredeki konuşmasının büyük bölümünü de bu konuya hasreder.

Sonuç

Batı medeniyetini tüm yönleriyle tanıma ve tanıtmaya gayretinde olan Ahmet Mithat Efendi Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu geçiş ve kriz döneminde adeta topluma rehberlik eden bir misyon üstlenmiştir. Edebiyatı halkı bilgilendirme ve bilinçlendirme gayesine dönük kullanan yazar, roman yazımında ve tercümelerde dahi fikrî tavrını yansıtmaktan kaçınmamıştır.

Ahmet Mithat, Batıdan gelen, genelde şark özelde İslâm medeniyetine karşı yöneltilen tenkitlere karşı sessiz kalmamış, kalemiyle onlara karşı koymuştur. Oryantalist söyleme karşı duyarlı olan yazar, gerek kurmaca eserlerinde gerek fikrî eserlerinde oryantalistlerin tenkitlerinin merkezinde yer alan; İslâm'da kadının konumu, aile yapısı ve cariyelik gibi konuları ele alır. Batıda oryantalizmin etkisiyle oluşturulan

⁶⁴ Ahmet Mithat, *Avrupada Bir Cevlan*, s. 526.

İslâm-Doğu algısının gerçeği yansıtmadığına dikkati çeken yazar, çok eşlilik, cariyelik gibi batılı muhayyilenin hedefinde olan hususları gerçekçi bir tavırla ele alır.

İslâm dininin maharetli kalemlerden yoksun oluşundan duyduğu üzüntüyü dile getiren edip, misyonerlerin asılsız ithamları karşısında suskunluğun acze yorulacağını düşünerek kalemini bu yönde de kullanır ve reddiye tarzında eserler meydana getirir. Hristiyanlığın kanlı geçmişine rağmen sevgi ve barış dini olarak sunulmasına karşın İslâm'ın kılıçla-kanla yayıldığı ithamlarını üzüntüyle karşılar. Bunun hakikati yansıtmadığını ortaya koymaya çalışıp Hristiyanlık tarihinin arkeolojisini çıkarır. XIX. yüzyılda filizlenen fikir akımlarının Hristiyanlığın tutarsızlıklarını açığa çıkardığını, ortaya çıkan boşluğu dolduracağına inandığı İslâm dininin ise akıl dini olduğunu ve ilmi zaruri kıldığını anlatmaya çalışır. Yazar aynı zamanda İslâm'ın doğru bilinmesinin sağlanması neticesinde bu dinin Hristiyanlığa karşı tepki içerisinde olan Avrupa'da alternatif oluşturacağına da inanır.

Kaynakça

- AHMET MİTHAT EFENDİ, *Müdafaa*, C.I., İstanbul, 1300
- _____, *Müdafaa*, C.II., İstanbul, 1300.
- _____, *İstibşar*, İstanbul, 1310.
- _____, *Felsefe Metinleri*, Haz. Erdoğan Erbay-Ali Utku, Erzurum, 2002,
- _____, *Niza-ı İlm ü Din*, C.I., İstanbul, 1313.
- _____, *Beşair-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye*, İstanbul, 1312.
- _____, *Avrupa'da Bir Cevelan*, İstanbul, 1307.
- _____, *Mesaili Muğlaka*, Haz. Ali Şükrü Çoruk-M. Fatih Andı- Kazım Yetiş, Ankara, 2003.
- _____, *Paris'te Bir Türk*, Bütün Eserleri, Romanlar IV. Haz. Erol Ülgen, Ankara, 2000.
- _____, *Felatûn Bey İle Rakım Efendi*, Bütün Eserleri, Romanlar I, Haz. Kâzım Yetiş-Necat Birinci-M.Fatih Andı, Ankara, 2000.
- AK, Murak, "Ahmet Mithat Efendi'nin Batı'yı Tanıma Çabasına Bir Bakış", *Marife*, Sa. 3, Konya, 2007. s. 247-268.
- ARLI, Alim, *Oryantalizm Oksidentalizm ve Şerif Mardin*, İstanbul, 2004.
- AYDIN, Mehmet, *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, Ankara, 2012.
- BELL, Richard, *Introduction to the Qur'an*, Edinburgh 1953.
- BULUT, Yücel, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, İstanbul, 2010.
- _____, "Oryantalizm", *DİA*, C. XXXIII. Ankara 2002, s. 428-437.
- CARDİNİ, Franco, *Avrupa ve İslâm*, Çev. Gürol Koca, İstanbul, 2004.
- FINDLEY, Carter V, *Ahmet Mithat Efendi Avrupa'da*, Çev. Ayşe Anadol, İstanbul, 1999.
- GÖKKIR, Bilal, "Batı İslâm Araştırmalarına Göre Kur'an'ın oluşumunda Hz. Peygamberin Rolü Meselesi", VI. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler), 21 Nisan 2003, Isparta, 2006., s. 97-102.
- HOURANİ, Albert, *Batı Düşüncesinde İslâm*, İstanbul, 1996.
- HENTSCH, Thierry, *Hayali Doğu*, Çev. Aysel Bora, İstanbul, 1996.
- KADI, İsmail Hakkı, "Hollanda'da Şarkiyat Araştırmaları" *Doğu Batı*, 2002, sy, 20, s. 85-113.

- KALIN, İbrahim, “Batı’da İslâm Algısının Tarihine Giriş”, *Divan*, sy.15, İstanbul, 2003., s.1-51
- KANAR, Yüksel, *Batı’nın Doğu’su, Avrupa Barbarlığının Küreselleşmesi*, İstanbul, 2006.
- KONTNY, Oliver, “Üçgenin Tabanını Yok Sayan Pythagoras: Oryantalizm ve Ataerkillik Üzerine” *Doğu Batı*, 2003, sy. 20, s.121-136.
- MUIR, Sir William: *The life of Mohammad*, ed. T.H. Weir, 5.bs. Edinburgh,1923.
- OKAY, Orhan, “Beşair-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye”, *DİA*, C. V. Ankara 2002. s. 548-549.
- ERŞAHİN, Seyfettin - Özdemir, Mehmet - Sarıçam, İbrahim, *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*, Ankara, 2011.
- SAİD, Edward: *Oryantalizm*, Çev. Nezih Uzel, İstanbul, 1998.
- ES-SIBÂİ, Mustafa, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, Çev, Doç. Dr. Mücteba Uğur, İstanbul, 1993.
- TURİNAY, Necmettin: “Mehmet Akif’ten Ahmet Mithat’a Sırât-ı Müstakim Arka Planı”, *Vefatının 100. Yılında Ahmet Mithat Efendi Armağanı*, Haz. Mustafa Miyasoğlu, İstanbul, 2012, s.113-127.
- ZAKZUK, Mahmud Hamdi, *Oryantalizm veya Medeniyetler Hesaplaşmasının Arka Plânı*, Çev. Abdulaziz Hatip, İzmir, 1993.